

Bijlage HAVO

2013

tijdvak 2

Nederlands

Tekstboekje

De toekomst begint later

(1) Er is vrijwel niemand die een beslissing neemt in *Sommerhaus, später* van Judith Hermann. Deze Berlijnse verhalenbundel verscheen 5 eind jaren negentig en is een rake beschrijving van de flexibele generatie. Half student, half kunstenaar, half werkloos leven deze twintigers en dertigers in het hier en nu. Een 10 langere termijn is er niet. De hoofdfiguren in de verhalen lijken hip, maar ze zijn laf. Bang om een onvermoede mogelijkheid te missen, stellen ze alle grote beslissingen uit. De keuze 15 voor die grote liefde, dat zomerhuis samen – het komt later wel.

(2) De door Hermann beschreven flexibele persoonlijkheden zijn als gasten die te lang blijven hangen op 20 een feestje. Het heeft te maken met verwachting: zolang ik mijn jas niet pak, kan er later op de avond nog iets groots plaatsvinden. Het trieste is dat, zelfs als de kans zich zou 25 voordoen, geen van de gasten die zou grijpen. Flexibiliteit is immers ook je kaarten zo lang mogelijk tegen de borst houden. Misschien komt er straks iemand binnen die nóg mooier, 30 leuker, spannender is.

(3) Deze ‘generatie later’ bestaat niet alleen in de literatuur. Ooit studeerde ik een half jaar in Berlijn, waar ik op- 35 trok met een groep studenten in de sociale wetenschappen. Toen ik na tien jaar terugkwam, trof ik mijn voormalige studiegenoten in vrijwel dezelfde toestand aan als voorheen. Mijn vrienden van toen stapelden 40 stage op uitzendbaan op jaarcontract.

(4) Flexibel, inderdaad, maar dan wel een gemankeerde flexibiliteit. Anders dan in Hermanns verhalen was de 45 houding van mijn studievrienden niet het resultaat van niet-kiezen. Zij wilden inmiddels niets liever dan een vaste baan, maar in de haperende Berlijnse economie bleef dat een illusie. Het was een voorafspiegeling 50 van wat sinds de eurocrisis hoogopgeleide jongeren in heel Europa meemaken. De toekomst moest nog beginnen. Precies: later.

(5) De flexmens wordt wel vergeleken met een tak. Als er een nieuwe wind opsteekt, buigt hij mee. De flexibele mens, aldus de Amerikaanse socioloog Richard Sennett, hopt 60 multitaskend van de ene baan naar de andere en zet daarbij oude vaardigheden even gemakkelijk aan de kant als hij nieuwe opdoet.

(6) Zo’n nieuw menstype zien ook 65 veel Nederlandse bestuurders wel zitten. Niet dat die te klagen hebben. Jonge Nederlandse professionals zullen volgens gefundeerde schattingen tot hun pensioen voor gemiddeld 70 elf verschillende werkgevers werken. Het aantal flexwerkers¹⁾ groeit bovendien gestaag en het aantal zzp’ers²⁾ is in vijftien jaar bijna verdubbeld.

(7) Ook buiten de werkvloer zijn 75 Nederlanders flexibel: “Een op de vijf kinderen woont niet meer met beide biologische ouders in één huis”, licht Jan Latten, hoogleraar aan de UvA en demografisch onderzoeker bij het 80 CBS³⁾, toe. “Daarnaast hebben veel kinderen ongetrouwde ouders, een enkeling heeft een bewust alleenstaande moeder. Dat zijn allemaal

indicaties dat het minder vanzelf-
85 sprekend is om een blijvende relatie
te hebben en een gezin te vormen.”
(8) Dit veranderende relatiegedrag
heeft verschillende oorzaken waar-
van flexibilisering een belangrijke is,
90 denkt Latten. Een typische uiting
hiervan is uitstelgedrag: “Mensen
trouwen later en krijgen op hogere
leeftijd kinderen.” Dat hangt ongetwij-
feld samen met de mantra dat je je
95 opties zo lang mogelijk open moet
houden.

(9) Hoe buigzaam de moderne mens
zich echter ook opstelt, het kan altijd
flexibeler. In de politiek gaan zelfs
100 stemmen op om organisaties toe te
staan hun medewerkers nog minder
snel een vast contract aan te bieden.
Door zo'n verandering van de flex-
wet⁴⁾ kunnen er in de toekomst tijde-
105 lijke contracten komen van bijvoor-
beeld zeven jaar. Sennett is in zijn
boek *The Corrosion of Character*
sceptisch over het politieke verlan-
gen naar oneindig buigzame burgers.
110 Wat als er zoveel flexibiliteit van een
tak wordt verwacht dat hij breekt?

(10) Zo ver is het in Nederland nog
niet, denkt de Tilburgse arbeids-
econoom Ronald Dekker. Hij vindt
115 overigens wel dat Sennett een punt
heeft: “In de maatschappij zijn lang-
durige relaties, bijvoorbeeld voor de
sociale cohesie, heel belangrijk.”

Kortdurende werkrelaties bevorderen
120 echter juist het tegenovergestelde:
kortetermijngedrag, stelt Sennett
vast. Sennett beschrijft hoe door en
door flexibele Amerikanen niet langer
kennismaken met de burens; over een
125 paar maanden zijn ze toch vertrok-
ken. Voor zo'n trend ziet Dekker in
Nederland onvoldoende aanwijzin-
gen: “Ondanks alle flexibiliteit hebben
de meeste werknemers hier nog altijd
130 een langdurige arbeidsrelatie. Maar

Sennett beschrijft wel degelijk een
geloofwaardig risico van flexibili-
sering.”

(11) Dekker benadrukt dat het be-
135 langrijk is onderscheid te maken tus-
sen soorten flexibilisering. Dankzij
een speciale ‘Wet flexibel werken’
bijvoorbeeld, zouden werknemers in
de toekomst vaker thuis of buiten
140 kantoor kunnen werken. Dat
zorgt voor minder files en mensen
zouden werk en privé beter kunnen
combineren. Typisch een voorbeeld
van flexibilisering waar werknemers
145 zelf iets aan hebben, vindt Dekker.
Een ander voorbeeld is *job rotation*:
“Toen ik vroeger als kok in een res-
taurant werkte, deed ik eerst de voor-
en nagerechten. Later kreeg ik an-
150 dere taken, maar mijn contract ver-
anderde niet.”

(12) Zulke functionele flexibiliteit
zorgt voor afwisseling, meent Dekker.
Mensen kunnen zich breder ont-
155 plooiën. In het politieke debat gaat
het echter doorgaans over externe
numerieke flexibiliteit. “Dat betekent
dat je als werkgever een flexibele
schil organiseert, door middel van
160 tijdelijke contracten, uitzendkrachten
en zzp'ers. De flexibiliteit die hierbij
van werknemers verwacht wordt, is
dat zij onzekerheid accepteren: dat
ze niet weten waar ze over een
165 maand zullen werken.”

(13) De voorstanders van die externe
numerieke flexibiliteit leken lang in de
meerderheid. Flexibele arbeid zou
niet alleen winst opleveren voor
170 werkgevers, maar ook zorgen voor
minder werkloosheid en meer eco-
nomische groei. Dit verhaal is echter
niet meer geloofwaardig. Uitgerekend
de Verenigde Staten, het mekka van
175 flexibilisering, kampen sinds de
kredietcrisis met veel werkloosheid.
Daarentegen heeft het altijd als

ouderwets en star weggezette Duitsland zich razendsnel hersteld.

180 **(14)** Nu nemen ook de twijfels toe over de gevolgen van doorgeschoten flexibilisering voor de mens zelf. Dekker is een van de critici: “Mensen kunnen over het algemeen niet goed tegen permanente onzekerheid.” Hij krijgt bijval van Charissa Freese⁵⁾, die zich heeft toegelegd op het zogeheten ‘psychologisch contract’: de manier waarop werknemers de rechten en plichten beleven die hun baan met zich meebrengt. “Als iemand bijvoorbeeld veel overwerkt, omdat hij het idee heeft dat hem promotie is toegezegd, roept het sterke reacties op als deze verwachting niet wordt ingelost”, legt Freese uit. “De teleurstelling is op zo’n moment natuurlijk veel groter dan wanneer die verwachting nooit is gewekt. Dat hangt samen met het psychologisch contract. Zekerheid blijkt daar een prominent onderdeel van te zijn en die zekerheid kan door flexibilisering worden ondergraven. Dat maakt het lastig de toekomst te plannen. Dat kan heel concreet zijn; zonder vast contract is een hypotheek in Nederland bijvoorbeeld nog altijd nagenoeg onhaalbaar.”

210 **(15)** Als voorbeeld bij de groeiende onzekerheid noemt Freese de thuiszorg: “Denk aan inkomenszekerheid: sommige organisaties in de thuiszorg bieden geen fulltime contracten meer. Maar als werknemers bijvoorbeeld eerst ’s ochtends van zeven tot tien en dan ’s avonds nog een paar uur moeten werken, kunnen ze er nauwelijks een extra baan bij nemen. Een ander soort zekerheid is baan-zekerheid. Ook die is als gevolg van alle aanbestedingsprocedures verdwenen. Je kunt erover twisten hoe het staat met de andere twee soorten

225 zekerheid: dat je altijd wel érgens werk zult vinden en dat je arbeid en privéleven enigszins op elkaar kunt afstemmen.”

(16) De gevolgen van flexibilisering voor de sfeer op de werkvloer zijn groot. Niet alleen verdienen flexibele arbeidskrachten gemiddeld vijf procent minder dan vaste krachten, zijn ze vaker overgekwalificeerd, maar ook doet de werkgever er minder aan om hen te scholen. Flexwerkers zijn dan ook minder loyaal, zijn minder productief, melden zich vaker ziek en gaan sneller weg. Ze zijn met andere woorden minder bereid om een tandje bij te zetten als de werkgever daarom vraagt.

(17) Sennett stelt, dat voor de flexibele mens niet telt wat hij ooit heeft gepresteerd, maar wat hij belooft te worden. Het is de topmanager die een miljoenensalaris weet te bedingen. Niet vanwege in het verleden behaalde resultaten. Nee, hij wordt beloond voor alles wat hij belooft te gaan neerzetten. Het zijn de gokkers, de bluffers die het best gedijen in dit systeem.

(18) Hoewel Nederland economisch en sociaal de afgelopen jaren onmiskenbaar flexibeler is geworden, blijft deze flexibele mens een onbekende diersoort. Het grote publiek kent hem waarschijnlijk vooral van het witte doek. Zoals de door George Clooney vertolkte Ryan Bingham in *Up in the Air*, een film uit 2009. Zijn beroep is: personeel ontslaan. Een flexibeler werknemer dan Bingham is nauwelijks denkbaar. Een vaste werkplek heeft hij niet: hij is altijd onderweg, hoog in de lucht. Familie en vrienden spelen geen rol in zijn leven. Zijn identiteit ontleent hij aan de privileges die hij verkrijgt door zijn *frequent flyer*-pasje. Zijn levensdoel is zoveel

kilometers te vliegen dat hij de 'elite-status' bereikt. Ook in de film blijkt de menselijke natuur echter weerbarstig:
275 zelfs een flexibel ideaaltipe gaat vroeg of laat naar zekerheid verlangen.

(19) Net als bij de Berlijnse jongeren van Judith Hermann is hier sprake
280 van gemankeerde flexibiliteit. Of zien

we wat we willen zien? De ware flexfans zouden kunnen tegenwerpen dat onze blik vertroebeld wordt door een achterhaald verlangen naar
285 veiligheid. We staan immers pas aan het begin van de flexibele evolutie. Ooit zullen ook wij, incomplete stervelingen, het begrijpen. Later.

naar: Koen Haegens

uit: De Groene Amsterdammer, 23 februari 2012

noot 1 flexwerkers: werknemers die geen vast contract hebben bij een werkgever, maar steeds een baan hebben met een tijdelijk contract

noot 2 zzp'er: afkorting voor 'zelfstandige zonder personeel'

noot 3 CBS: Centraal Bureau voor de Statistiek

noot 4 De Wet Flexibiliteit en Zekerheid (Flexwet 1999) bevat onder andere regelingen over de arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd, de rechtspositie van de uitzendkracht en het ontslagrecht. De wet heeft als voornaamste doel mensen met een tijdelijke aanstelling te beschermen.

noot 5 Charissa Freese is onderzoeker aan de Universiteit van Tilburg op het gebied van personeelwetenschappen.

Tekst 2

Altijd een excuus

(1) "Nee, hè? Niet weer drinken ..." Het is vrijdag en ik pak mijn agenda om te kijken hoe het weekend eruitziet. Morgen is het een feestdag en dat gaan we vieren met vrienden. Daar komt als vanzelfsprekend drank bij kijken, en van dat soort gelegenheden, zie ik terugbladerend in mijn agenda, waren er de afgelopen week al meer. Mooi weer, feestjes, vrienden over de vloer, de maandelijkse borrel van het werk. Elke plezierige tijdbesteding is wel een reden om alcohol te drinken. Als we de reclames moeten geloven, is het zelfs bijna onmogelijk om te genieten zónder alcohol.

(2) Volgens Wim van Dalen, socioloog bij het Nederlands Instituut voor Alcoholbeleid (STAP), is het de sociale norm om alcohol te drinken en daar zit naar zijn idee vooral de commercie achter. "Veel mensen vinden op zich niet dat ze per se alcohol moeten gebruiken: de sociale druk is mede het resultaat van creatieve reclamecampagnes." Van Dalen kent talloze voorbeelden: "Neem al die witte wijn die wordt gedronken in tv-series. Sterker nog, ik was laatst bij de bloemist en daar lag wat vers muntblad; een bordje ernaast vermeldde dat dat lekker is bij

je mojito¹⁾. De alcoholindustrie sluit meer deals dan we denken.”

(3) Dat beïnvloedt ons drankgebruik. Vanzelfsprekend – of is het dat eigenlijk wel? – wordt er gedronken door mensen die uitgaan. Het Trimbos-instituut²⁾ en de Universiteit van Amsterdam onderzochten een paar jaar geleden het middelengebruik onder bezoekers van elf publieksfeesten. Acht van de tien bezoekers bleken de voorafgaande maand minstens één keer vijf of meer drankjes op een avond te hebben geconsumeerd. Drinken op feestjes is sociaal wenselijk. Als je niet meedoet of een rondje overslaat, ben je ‘ongezellig’ en krijg je meteen de vraag of je misschien ‘ziek, zwanger of met de auto bent’.

(4) Met de definitie van probleemdrinken erbij ziet mijn ‘gezellige’ afgelopen week er een stuk minder aangenaam uit. Volgens de definitie van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is er sprake van ‘zwaar drinken’, zodra op een of meer dagen per week minstens zes glazen alcohol worden genuttigd. Dat zou dus betekenen dat ik afgelopen week een zware drinker was. Zulke zware drinkers komen het meest voor onder 18- tot 24-jarigen. Een gevaarlijke leeftijd, omdat de hersenen tot je 23ste nog volop in ontwikkeling zijn. In 2008 lag het percentage zware drinkers onder jonge mannen op 37 procent en onder jonge vrouwen op 12 procent.

(5) Maar ook het effect van ‘elke dag een glaasje wijn bij het eten’ is zichtbaar in de cijfers. In opkomst zijn namelijk de oudere drinkers. Zij hebben, meer dan jongeren, de neiging om dagelijks te drinken. De stijging van het aantal alcoholcliënten in de verslavingszorg tussen 2002 en 2009 was relatief het grootst onder de ouderen. “Ze zijn gepensioneerd of werken minder, hebben weinig verplichtingen meer

en beginnen daarom steeds vroeger aan het dagelijkse glaasje wijn”, zegt Daan van der Gouwe, wetenschappelijk medewerker van het Trimbos-instituut.

(6) Net als inwoners van andere landen in het noordwesten van Europa drinken Nederlanders flink. Europa als geheel is volgens de Wereldgezondheidsorganisatie toch al het continent waar de meeste alcohol wordt gedronken. “Nederlanders drinken veel en in een ander patroon dan andere Europeanen”, zegt Van der Gouwe. “Waar ze in Zuid-Europese landen bij de lunch misschien een glas wijn nemen, drinken wij vooral ’s avonds. Maar dan halen we de schade ook dubbel en dwars in.”

(7) *Binge* drinken, zoals dat tegenwoordig heet, is vrij gangbaar geworden. Voor een man betekent dat volgens de norm van het Trimbos-instituut binnen twee uur zes glazen alcohol, voor een vrouw vier. Het gezondheidsadvies daarentegen ligt op maximaal twee glazen per dag voor mannen en één glas voor vrouwen. Van der Gouwe staat dagelijks mensen te woord met vragen over hun eigen alcoholgebruik. “Ze vallen zowat van hun stoel, als ik ze vertel over dat advies. ‘Echt? Mag ik eigenlijk maar zo weinig? Dat is toch niet reëel?’ hoor ik vaak. Ik ben heus geen moraalridder, maar dit is gewoon de grens waarbij we kunnen zeggen dat er nog geen kans is op gezondheidsschade.”

(8) Ben ik dan, met een drinkweek zoals hierboven, een alcoholist? “Nee”, zegt Van der Gouwe. “Dat je veel drinkt, wil nog niet zeggen dat je een probleemdrinker bent. Daarvoor moet ook sprake zijn van aan alcohol gerelateerde problematiek. Je hebt dan bijvoorbeeld het gevoel niet zonder drank te kunnen.” Nederland telt inmiddels bijna 1,2 miljoen probleemdrinkers, zo’n zeven procent van de bevolking. Als

alcohol nu was uitgevonden, zou die direct op de lijst met verboden middelen terechtkomen, denkt de onderzoeker – laat staan dat er zoveel reclame voor zou mogen worden gemaakt. “Samen met heroïne, cocaïne en nicotine staat alcohol steevast in de top vijf van meest schadelijke middelen.”

(9) De sociale norm en gezond gedrag staan dus haaks op elkaar. Het gezellige glaasje bij het eten wordt aangemoedigd, terwijl op drank als levensverwoestend verslavend middel een taboe rust. De scheidslijn is dun en ondanks de populariteit van de gezonde en bewuste levensstijl gaan we er gemakkelijk overheen, want we zien ons eigen alcoholgebruik graag door de vingers. Zoals een kennis het formuleerde: “Ik rook niet meer, ik snoep niet meer, ik eet elke dag gezond; ik ga niet óók nog mijn glaasje wijn ’s avonds opgeven.” Cijfers van vóór 2009 laten dan ook geen verandering zien in gebruik. De hoeveelheid alcohol die in Nederland werd verkocht, was jarenlang stabiel.

(10) Recente cijfers zijn er nog niet, maar het Trimbos-instituut registreert de laatste tijd wel meer bewustwording. Van der Gouwe: “Aan de telefoon en op de internetfora die we volgen, zien we de bezorgdheid over alcoholgebruik toenemen. Mensen gaan vragen stellen over hun dagelijkse flesje wijn en als er wordt gesproken over het verhogen van de leeftijdsgrens voor alcoholgebruik van zestien naar achttien jaar, krijgen we veel minder weerstand dan voorheen.”

(11) Dus hoewel we het liever verdringen, weten we eigenlijk toch veel over de schadelijke kanten van alcoholgebruik. “Een meerderheid van de Nederlandse bevolking is inmiddels zelfs voor verhoging van de minimumleeftijd voor alcoholverkoop”, zegt Van

Dalen van STAP. “Zelf houd ik ook van een glas wijn, en dan is het vervelend om te horen dat het ongezond is. Maar scans laten duidelijk zien dat de hersenen van een jongere die geen alcohol drinkt veel vitaler zijn dan die van een stevig drinkende leeftijdgenoot”, legt de socioloog uit. “Processen waarvan we vijf jaar geleden nog geen benul hadden, zijn nu duidelijk zichtbaar. We kunnen er niet meer omheen.”

(12) Maar hoe zit het dan met de positieve werking van alcohol, waarover je wel eens berichten leest? “Voor zover die er is, geldt die voor zeer kleine hoeveelheden en niet eens voor je hele lijf. De mythe dat alcoholgebruik bijdraagt aan een gezonde leefstijl, is inmiddels doorgeprikt, maar de alcoholindustrie blijft wetenschappelijk onderzoek financieren”, volgens Van Dalen.

(13) Gesponsord onderzoek of niet, gaandeweg raken we ervan doordrongen dat we ons alcoholgebruik beter kunnen matigen. Is dat al terug te zien in de consumptie van alcoholvrije dranken? Zo’n twee procent van het bier dat in Nederland wordt verkocht, is alcoholvrij en net als in andere landen neemt dat aandeel toe. Een op de tien Nederlanders drinkt al regelmatig alcoholvrij bier en dat aandeel stijgt, aldus een woordvoerder van een grote bierfabrikant.

(14) Maltbier mag dan in opkomst zijn, alcoholvrije wijn is in Nederland nog vrijwel onbekend. Met vijftig procent minder calorieën en nul procent kans op een kater lijkt het alternatief op ‘het glaasje bij het eten’ inderdaad het overwegen waard. Toch verwacht Van Dalen voorlopig niet te veel van alcoholvrije wijn. “De industrie zal het niet zwaar gaan promoten. Een glas alcohol smaakt immers naar meer, en een glas alcoholvrij niet.” Maar voor wie

zich aan de sociale druk wil onttrekken, is dit product misschien een uitkomst. **(15)** Uiteindelijk zal het met alcohol net zo gaan als met roken, denkt Van Dalen. Sla een tijdschrift uit de jaren negentig open en de advertenties met stoere mannen en elegant rokende dames glimmen je tegemoet. Dat kunnen we ons nu al nauwelijks meer voorstellen. Van Dalen: "Binnen tien jaar is alcoholreclame verboden en is geen alcohol onder de achttien jaar de norm. Ik verwacht echt dat mensen minder gaan drinken." Hoe die gedragsverandering het beste te bewerkstelligen valt, vindt Van Dalen moeilijk te bepalen. Hier ziet hij wel een mogelijke rol voor de overheid. "In Engeland zijn artsen expliciet gaan lobbyen bij de

overheid om de gezondheidsrisico's beter voor het voetlicht te brengen. Beleidsmakers moeten meedoen. Daarna zijn de hoogopgeleiden de eersten die de kennis ook daadwerkelijk gaan toepassen."

(16) Het minderen moet overigens wel uit onszelf komen, wordt wel gezegd, want van opgeheven vingertjes zijn we niet zo gediend. We wonen in een liberaal land, dus we bepalen zelf wel wat we drinken. Drank zal dan ook nog wel een tijdje overheersen op borrels en feestjes. Toch een tip voor wie wél wil pionieren, maar níet de hele tijd wil hoeven herhalen dat hij niet 'ziek, zwanger of met de auto is': die alcoholvrije wijn is zo gek nog niet.

*naar: Karen Geurtsen
uit: HP/De Tijd, 10 juni 2011*

noot 1 mojito: mixdrankje

noot 2 Trimbos-instituut: kennisinstituut dat onderzoek doet naar geestelijke gezondheid, mentale veerkracht en verslaving

*De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.
Het College voor Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.*